

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ, ОСВІТНІ ТА НАУКОВІ ОСЕРЕДКИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ХХ СТ.

УДК 378:93(477.63)«19»

Г. К. Швидько

Національний гірничий університет

НАУКОВО-ОСВІТНІЙ І КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН КАТЕРИНОСЛАВА ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ ст.

З'ясовуються обставини і фактори стрімкого перетворення Катеринослава на початку ХХ ст. в один із провідних науково-освітніх і культурних центрів країни, де виникли потужні школи, а професори КВГУ відігравали помітну роль у суспільно-культурному житті міста.

Ключові слова: Катеринослав, Вище гірниче училище, наука, освіта, виробництво, міжнародні зв'язки.

Выясняются обстоятельства и факторы стремительного превращения Екатеринослава в начале ХХ века в один из ведущих центров науки и образования страны, где возникли мощные научные школы, а профессора КВГУ играли заметную роль в общественной и культурной жизни города.

Ключевые слова: Екатеринослав, Высшее горное училище, наука, образование, производство, международные связи.

In the article the circumstances and factors of Katerinoslav's fast turning into one of the country's leading centers of science and education at the beginning of the 20th century are substantiated in the article. It was there where powerful scientific schools arose, and Katerinoslav Higher Mining College's professors played an important role in public and cultural life of the city.

Key words: Katerinoslav, Higher Mining College, science, education, production, international links.

Історія розвитку в нашому краї науки, освіти і культури у першій чверті ХХ ст., безперечно, висвітлювалася як в наукових, так і в краєзнавчих дослідженнях, особливо в останні два десятиліття. Кожен вищий навчальний заклад Дніпропетровська на сьогодні має видання своєї «Історії», різноманітні довідники (головним чином, про своїх професорів), ювілейні видання різного формату. Всі вони у більшій чи меншій мірі закорінені у науково-освітнє життя Катеринослава перших десятиліть ХХ ст. Однак досі ніхто не зробив спроби пояснити незаперечний факт стрімкого піднесення освіти, науки і культурного життя Катеринослава від самого початку ХХ ст. Більше того, мова йде не просто про піднесення науки і освіти, а про серйозні наукові відкриття вчених, великі наукові школи, перспективні напрямки, орієнтовані на вдосконалення виробничих процесів тощо.

Дана стаття є спробою з'ясувати обставини і фактори, що дали можливість провінційному, хоч і губернському і на той час вже великому промисловому, місту стрімко перетворитися на один із провідних науково-освітніх центрів Російської імперії, а згодом – СРСР, який постачав не лише партійні радянські кадри вищих щаблів влади, але й слугував кадровим джерелом утворення багатьох освітніх і науково-дослідних установ союзного і республіканського статусу, територіально розташованих як в Катеринославі (Дніпропетровську), так і далеко за його межами, включаючи інші радянські республіки.

Відомо, що різні проекти розвитку вищої освіти в південному регіоні Російської імперії, які з'являлися ще в останній чверті ХVІІІ ст. (університет в Катеринославі, Педагогічний інститут у Кременчуці), не були реалізовані не стільки через збіг несприятливих обставин, скільки через відсутність нагальної потреби у тому. Катеринослав і губернію достатньо забезпечували педагогічними кадрами Харківський, а з 1865 р. – ще й Новоросійський університет. З 60-х рр. ХІХ ст. потреба в освічених кадрах природничої та технічної кваліфікації різко підвищується у зв'язку з виникненням на півдні імперії нових промислових районів (Донбас, Кривий Ріг, Нікополь, нафтоносний Кавказ), майже рівно віддалено і в центрі яких опинився Катеринослав.

Бурхливий розвиток промисловості у багатому природними ресурсами краї імперії пояснюється рядом чинників, як-от: урядовою підтримкою, в тому числі державними замовленнями на продукції металургійних заводів, зростанням попиту на вугілля і залізо, інтенсивним залізничним будівництвом, іноземними інвестиціями у вугільну, гірничорудну та металургійну промисловість тощо. Промислові підприємства потребували у вітчизняних кваліфікованих інженерно-технічних кадрах вищої і середньої ланки. Як зазначив у своїх мемуарах академік АН СРСР О. М. Терпигорев, у 90-ті рр. ХІХ ст. найбільші вугільні підприємства Донбасу мали всього по 1-2 гірничих інженери, тоді як їх мало бути 8–10 [7, с.39].

Ця проблема вихлюпнулася на шпальти *«Горнозаводского листка»*, інформаційно-аналітичного часопису З'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії. Великий підприємець, гірничий інженер і голова Ради з'їзду А. Ф. Мевіус в об'ємній статті так актуалізував проблему кадрів: «В останні 10–15 років Російська гірничозаводська промисловість, особливо на Півдні Росії, отримала настільки широкий і різнобічний розвиток і настільки привернула на себе увагу громадських діячів, як російських, так і зарубіжних, що з боку уряду ми маємо всі підстави сподіватися на всіляку допомогу і сприяння до подальших успіхів цієї важливої галузі народного господарства... Зрозуміло, що керівна роль у всіх справах такого роду повинна, по справедливості, належати людям, які мають особливу спеціальну освіту, тобто, гірничим інженерам, контингент яких у нас, однак, занадто обмежений і не відповідає дійсній в них потребі; а внаслідок цього часто нам доводиться або запрошувати до себе іноземних інженерів, які не знають ні нашої мови, ні законів, ні звичаїв, що дуже незручно у багатьох відношеннях, або задовольнитися сумнівними послугами різних самородків чи самозванців-техніків, здатних найвірнішу і найвигіднішу справу довести до повного розладу і розорення» [2, 1896, № 3, с. 2467].

Наприкінці ХІХ ст. вітчизняних інженерів готував тільки Санкт-Петербурзький гірничий інститут, а їх кількість загалом у країні, за сьогоднішніми уявленнями, була мізерною – всього 650 гірничих інженерів, з яких близько двох сотень займали суто

адміністративні посади по гірничому відомству. Необхідність у значному збільшенні кількості гірничих інженерів була очевидною. Гарячі ж дискусії в пресі та у відомчих управлінських структурах розгорнулося спочатку навколо питання про те, розширити набір студентів до існуючого столичного гірничого інституту чи відкривати ще один вищий навчальний заклад гірничозаводського спрямування. Переважила друга пропозиція, бо як з економічних міркувань, так і з метою організації навчального процесу, в якому виробнича практика студентів мала велику питому вагу, доцільно було відкрити цей навчальний заклад в центрі гірничорудної, вугільної і металургійної промисловості.

Другим дискусійним питанням було визначення з числа претендентів конкретного міста, в якому має відкритися вищий навчальний заклад для підготовки гірничих інженерів. У цьому змаганні переміг Катеринослав, важливими аргументами якого було вигідне розташування, знаходження тут Гірничого управління Півдня Росії, потужна фінансова підтримка місцевих промисловців, а також організаційна активність катеринославської адміністрації, для якої окрім всього іншого, наявність вищого навчального закладу означала підвищення престижу губерньського міста.

Докладені до позитивного вирішення питання про вищий навчальний заклад зусилля, сподівання не тільки незабаром отримати для підприємств вітчизняних інженерів, але й залучити викладацький потенціал до розв'язання проблем міського господарства пояснюють значення, набуте відкритим у 1899 р. Катеринославським вищим гірничим училищем, і відносно швидке підвищення його статусу в системі вищої освіти держави.

Для розуміння умов формування потужного кола науковців і разом з тим культурного осередку не лише Катеринослава, а всього Півдня України, зазначимо кілька важливих обставин. Перший навчальний рік в Училищі працювали всього десять викладачів та один лаборант-хімік (з університетською освітою). Першими професорами новоствореного вищого навчального закладу були В. В. Курилов, Д. М. Синцов, Л. А. Ячевський. Однак вже наступного року викладацький штат поповнився шістьма професорами (Я. І. Грдина, О. М. Терпигорев, М. О. Пав-

лов, П. Г. Рубін, В. Я. Бурдаков, Я. М. Должанський). У 1901 р. розпочав свою науково-педагогічну діяльність в КВГУ досвідчений вчений-практик, майбутній ректор М. Й. Лебедєв. А вслід за тим сюди прийшла плеяда гірничих інженерів, молодих науковців, які дуже швидко стали визначними вченими, засновниками наукових шкіл (П. М. Леонтовський, В. О. Гуськов, М. М. Протодьяконов, А. В. Лаврський). До них можна долучити також старшого за віком і досвідом роботи Л. М. Фортунато.

Зазначимо цікаву обставину: хоча Петербурзький гірничий інститут ревниво спочатку заперечував необхідність відкриття другого Гірничого інституту, а після відкриття КВГУ – надання йому «повноцінних» прав вищого навчального закладу, але саме він, за невеликим винятком, готував для нового закладу викладацькі кадри. Майже всі вони мали певний досвід роботи безпосередньо на виробництві в якості інженерів, перш ніж Гірничий департамент направляв їх на викладацьку роботу до КВГУ, зауважуємо, за їхньої ініціативи, тобто, вони, керуючи студентською практикою на шахтах, рудниках і заводах, виконували цю функцію зі знанням справи, займалися технічними вдосконаленнями, впровадженням у виробництво своїх або виконаних разом зі студентами теоретичних напрацювань.

З-поміж важливих обставин стрімкого зростання наукових досягнень вчених та авторитету КВГУ як першокласного вищого навчального закладу були організаторські здібності його першого директора Сергія Миколайовича Сучкова, гірничого інженера за освітою, редактора друкованого органу З'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії, «Горнозаводской листок» (Харків). Він особисто передав училищу 2 571 том книг та періодичні видання із власного зібрання, чим було дано початок бібліотеці, яка сьогодні є однією з найбагатших в місті. Завідування бібліотекою здійснювали вчені цього навчального закладу, котрі опікувалися придбанням новітньої навчальної і наукової літератури. Певний час науковою бібліотекою завідував професор О. М. Терпигорєв. (Студентська бібліотека була створена у 1903 р., за Статутом 1903 р. нею управляли самі студенти).

Важливу роль в успішному розвитку КВГУ відіграло створення в ньому на кошти меценатів-промисловців, зацікавлених у

якісній підготовці інженерів для вугільної, рудної і металургійної промисловості, видавничої бази. Це давало можливість оперативно вносити до програм навчальних дисциплін найновіші досягнення науки і практики гірничозаводської справи, друкувати конспекти лекцій, прочитаних професорами і доцентами, а записаних студентами. Самі ж лекції часто являли собою наукові розробки лекторів, які потім перевірялися та уточнювалися під час виробничої практики студентів. Між іншим, у «Положенні» про КВГУ є пункт про те, що його друкована продукція «не підпадає під попередню цензуру», отже оперативність видань була забезпечена. І сьогодні в науковій бібліотеці НГУ зберігаються видані конспекти лекцій, читаних професорами Л. А. Ячевським, П. Г. Рубіним, О. М. Терпигоревим, Я. І. Грдиною, В. О. Гуськовим, С. А. Заборовським, В. В. Куриловим, А. В. Лаврським, М. Й. Лебедевим, П. М. Леонтовським, Л. В. Писаржевським, М. М. Протодьяконовим, М. М. Федоровим та ін. За перші два десятиліття існування вищого навчального закладу вийшли 50 навчальних видань, 6 випусків альбомів і креслень таблиць та атласів, 26 монографій.

Мав вищий навчальний заклад і свій постійний друкований орган для публікації офіційних повідомлень про життя КВГУ (згодом – інституту), звітів про зарубіжні наукові відрядження та відгуків вчених про їх ефективність, а також наукових праць викладачів. З 1905 р. почало виходити солідне видання – *«Известия Екатеринбургского высшего горного училища»* (2 випуски на рік). Високо інформативними для дослідження навчального процесу, розвитку науки, становлення наукових шкіл, життя Училища (інституту), загалом є щорічні друковані «Звіти». Сьогодні річні звіти викладачів чи звіти про відрядження пишуться формально, їх навряд чи хто читає, вони губляться у морі ділових паперів установи. Надруковані ж у «Звітах» конкретні дані були інформацією точною, доступною колегам (а нині – дослідникам). А якщо надрукований звіт конкретної особи торкався зарубіжного відрядження на стажування чи для участі в Міжнародній конференції або виставці науково-технічних досягнень, то він супроводжувався відгуком спеціаліста-вченого про ефек-

тивність поїздки, що ставило високі вимоги до вчених (як відряджуваного, так і рецензента).

Наступним чинником створення науково-освітнього і культурного феномену Катеринослава було те, що новонароджений навчальний заклад мав матеріальну підтримку жителів Катеринослава і, у значно більших обсягах, промисловців регіону, яка проявилася у наданні місцевим дворянством приміщення (Потьомкінський палац) для КВГУ терміном на два роки, значних коштів на будівництво навчальних корпусів і лабораторій. За 15 років (до початку Першої світової війни) в Гірничому інституті вже налічувалося три десятки лабораторій (загальної та фізичної хімії, опору матеріалів, будівельного мистецтва, технічного креслення, прикладної механіки, маркшейдерського мистецтва, металургії та ін.). Звичайно, лабораторії не тільки давали змогу якісного проведення практичних занять і самостійної роботи студентів, але й були матеріально-технічною базою для здійснення наукових розробок, хоча, як свідчать джерела, досліди вчені часто проводили безпосередньо на заводах, рудниках і шахтах.

Навчальною базою для студентів був і Мінералогічний музей, котрий почав формуватися на самому початку історії КВГУ після звернення С. М. Сучкова до керівників ПІ, Гірничого департаменту та З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії з проханням надіслати мінералогічні колекції. Тривалий час Мінералогічним музеєм завідував учень академіка В. І. Вернадського, видатний мінералог професор Л. Л. Іванов. А зібрання мінералів музею стало, поряд з краєзнавчим музеєм О. М. Поля, місцем проведення численних екскурсій дорослих і дітей, що вже можна розцінювати як явище не тільки навчальне, а й культурне.

Фінансова підтримка підприємців та далекоглядна політика керівництва КВГУ щодо використання у навчальному процесі і наукових дослідженнях новітніх досягнень світової науки і техніки пояснюють надання викладачам та лаборантам (тоді лаборант мав дещо відмінні від сьогоденних функції) можливостей отримувати зарубіжні відрядження, зокрема до Німеччини, Франції, Бельгії, Австрії, Англії, Швейцарії, Норвегії, Данії. Мета зарубіжної поїздки вченого була чітко визначена у відряджен-

ні: навчання за відповідною спеціалізацією терміном до 1 року, стажування (2–4 місяці), участь у наукових конгресах (до 1 місяця), міжнародних виставках науково-технічних досягнень (кілька тижнів). Причому такі відрядження не були поодинокими. На конгресі чи на виставці могли одночасно перебувати кілька чоловік. Для наочності наведемо ряд прикладів, добутих з опублікованих звітів та особових справ, що збереглися в архіві НГУ. Так, асистент В. О. Гуськов (згодом – професор) навесні 1903 р. три місяці перебував у Німеччині, Бельгії та Франції з метою «вивчення сучасної постановки гірничої справи на копальнях та рудниках і для ознайомлення з обладнанням шахт електричними установками». Влітку 1910 р. разом з кількома іншими викладачами КВГУ він був на знаменитій науково-технічній виставці у Брюсселі «з метою ознайомлення з постановкою справи механічного збагачення корисних копалин і устаткування лабораторії механічного збагачення в зарубіжних гірничих школах» [9, с. 5].

У 1902 р. П. Г. Рубін відвідав промислову виставку в Дюссельдорфі і незабаром опублікував об'ємну працю з оглядом виставки та представленням на ній технічних досягнень. 1903 року в місячному відрядженні до Німеччини і Австро-Угорщини перебував молодий викладач (майбутній академік АН СРСР) О. М. Терпигорєв «для огляду рудників і гірничої дослідної станції в Гельзенкірхені». За результатами поїздки він зробив ґрунтовну доповідь у Катеринославському товаристві гірничих інженерів. У 1909 р. молодий мінералог Л. Л. Іванов, який тількино почав працювати в КВГУ, отримав двомісячне відрядження до Швейцарії [1, арк. 3]. Між іншим, через два роки він став членом Німецького мінералогічного товариства.

У канікулярний час 1905 р., коли студенти перебували на виробничій практиці (до осіннього безладу у зв'язку з революційними подіями), в зарубіжних відрядженнях були: директор С. М. Сучков – до Бельгії і Франції на два місяці; асистенти І. Й. Танатар та М. М. Протодьяконов – до Німеччини на чотири місяці; лаборант-хімік М. Д. Аверкієв – до Швейцарії, Норвегії та Данії на два місяці. Професор хімії В. В. Курилов навесні 1906 р. перебував у зарубіжному відрядженні «для ознайомлен-

ня з системою вищої школи Заходу, для спостереження за друкуванням закордоном своїх праць і для поповнення своїх дослідних робіт, при можливості їх обговорення з колегами по хімії», у тому ж році він надрукував ряд книг, статей і брошур німецькою і французькою мовами, зробив кілька доповідей у Львівському університеті та виступив з доповіддю «Про безперервність хімічного ланцюга» на VI Конгресі прикладної хімії у Римі, а також був віце-головою Конгресу, що свідчить про визнання його заслуг у науковому світі. Викладач фізики К. І. Котелов три місяці перебував у Німеччині з метою вивчення методів визначення електропровідності повітря та анезації атмосфери в Геттінгенському університеті, фізичному інституті, інституті прикладної електрики та в Мюнхенському політехнікумі.

У 1906 р. майже півроку асистент Й. І. Танатар стажувався в Фрайберзькій гірничій академії та Мюнхенському університеті, досліджуючи гірські породи за допомогою мікроскопа. Наслідком цього була його нова навчальна дисципліна в КВГУ «Кількісний і якісний аналіз мінералів паяльною трубкою», кілька опублікованих статей та навчальний посібник для студентів «Таблиці для визначення мінералів за зовнішніми ознаками, з допомогою паяльної трубки і мікроскопа» (у 1907–1911 р.) (В літні місяці він також отримував університетську освіту в Мюнхені) [8, с. 16]. Тоді ж вже згаданий лаборант М. Д. Аверкієв мав три місяці зарубіжного відрядження для вивчення досвіду роботи хімічних лабораторій вищих навчальних закладів. Під час цього відрядження він виступив з доповіддю на Міжнародній промисловій виставці у Мілані. Після повернення додому опублікував кілька статей та доповів на засіданні Катеринославського відділення Російського технічного товариства про методи викладання практичних робіт з аналітичної хімії і нові методи хімічної та біологічної очистки стічних вод за матеріалами Міланської виставки [4, с. 34].

Тут названі, звичайно, далеко не всі зарубіжні відрядження співробітників молодого навчального закладу в означений період. Але вже тільки наведені приклади свідчать про значення, яке надавалося таким відрядженням у освітньому і науковому процесі. У свою чергу, вони були можливими ще й тому, що всі з

відряджуваних добре знали дві, а то й три іноземні мови – англійську, французьку, німецьку, а це дозволяло їм вільно спілкуватися з вченими і практиками у відповідній галузі знань, читати фахові зарубіжні праці вчених, реферувати наукові часописи з метою використання їх у навчальних курсах і науковій роботі та самим публікуватися в зарубіжних виданнях. Зауважимо, що вчені КВГУ-КГІ брали участь у різних наукових форумах в межах Російської імперії. Їх участь у з'їздах і виставках сприяла розвитку наукових досліджень та вдосконаленню навчального процесу.

Думаємо, така політика управління КВГУ-КГІ стосовно зарубіжних і вітчизняних відряджень, а також забезпечення їх фінансування пояснюються і тим, що значення і досвід вчених реалізувалися й у конкретних справах життя міста та губернії. Наприклад, завідувач кафедри металургії Л. М. Фортунато у 1905 р. брав участь у роботі Комісії, яка розглядала проект технічних умов поставки рейок для залізниць. У 1906 р. професор В. В. Курилов займався оцінкою земель Слов'яносербського повіту і керував дослідженням у Новомосковському повіті [4, с. 19]. Професор Л. Л. Іванов на запрошення Управління залізничної лінії Мерефа–Херсон у 1913 р. досліджував ґрунт і геологічну будову місцевості в пункті спорудження тунелю та мосту через Дніпро (до річч, він попереджав про небезпеку плавунів поблизу тунелю, де не один раз траплялися пізніше зсуви, в тому числі й у 90-х р. ХХ ст. на масиві Тополя біля залізничного роз'їзду «Зустрічний»). Викладач електротехніки А. В. Круковський був головою експертної комісії по обстеженню міської електростанції Катеринослава. А вже не раз згаданий лаборант М. Д. Аверкієв за завданням міської влади досліджував воду Дніпра у межах Катеринослава та ґрунтові води міста. Він провів ряд хімічних досліджень міського водопроводу, а на губернському з'їзді по боротьбі з холерою (1912 р.) виступив з доповіддю «Питна вода Донецького басейну і методи її покращення». Наступного року він зробив доповідь в Катеринославському управлінні «Про сміттєспалювальні печі (хімічні спостереження і фізичні дослідження)» та підготував до друку свої роботи 1903–1913 рр., присвячені проблемі очистки стічних вод біоло-

гічними методами. З цієї сфери діяльності вчених КВГУ-КГІ також можна наводити багато прикладів.

Як відомо, вчені КВГУ були ініціаторами і організаторами створення Катеринославського наукового товариства (КНТ), проект Статуту якого був затверджений Міністерством 23 березня 1901 р. Його очолював професор В. В. Курилов. У 1905 р. КНТ налічувало вже 250 членів. КНТ своїми діями доводило, що воно виконує статутну мету – стежити за успіхами науки і сприяти розвитку та поширенню наукових знань за допомогою лекцій, читань, нарад з окремих проблем, створення бібліотек, видання науково-популярних праць природничо-технічного і педагогічного змісту. Одним з важливих напрямів діяльності КНТ було всебічне вивчення краю. Тому цілком зрозумілою була велика акція КНТ по створенню у місті природничо-краєзнавчого музею (на базі колекцій старожитностей А. Я. Фабра та О. М. Поля) і запрошення на посаду його директора Д. І. Яворницького, а також видання солідного збірника досліджень з краєзнавства Катеринославщини до XIII Археологічного з'їзду, який відбувся тут в серпні 1905 р. КНТ ініціювало також створення губернської Катеринославської Вченої архівної комісії (1903 р.), яка за час своєї діяльності багато зробила у справі дослідження і збереження історичних джерел з історії краю.

КНТ та реанімоване Катеринославське відділення Російського технічного товариства, а з 1911 р. ще й Товариство сприяння успіхам природничих і технічних наук, розгорнуло серед населення лекційну пропаганду науково-технічних, природничих, історико-літературних та правових знань [6, с. 95]. Цьому ж сприяли організовані викладачами КВГУ вечірні робітничі курси, які виникли формально при КВ РТТ. Одним з найактивніших лекторів на цих курсах був професор О. М. Терпигорєв. Там же викладали на громадських засадах професори О. М. Динник, Г. Є. Євреїнов, Л. Л. Іванов, М. М. Федоров, асистент Е. А. Штебер та ін. [5, с. 42].

Тобто, створення і подальше функціонування у місті тоді єдиного вищого навчального закладу значно пожвавило освітньо-культурне життя в ньому і у всьому промисловому краї. А якщо говорити про науку, то, безперечно, це відкрило дорогу

для наукових досліджень, переважно, природничого і технічного характеру, але ж не тільки.

Розглянуті обставини і факти, вкупі з співпадінням перших двох десятиліть історії КВГУ-КГІ з загальним злетом світової науки в цей період в значній мірі пояснюють виникнення і розвиток в КВГУ-КГІ наукових шкіл, пов'язаних з гірничою справою і металургійним виробництвом. Так, О. М. Терпигорев став засновником наукової школи гірничої справи, він розробляв наукові методи визначення розміру систем розробок і елементів розкриття родовищ, встановлення законів управління гірничим тиском, рухом повітря на шахтних виробітках. У багатотомній монографії «Опис Донецького басейну» О. М. Терпигорев детально проаналізував стан гірничої техніки та економіки Донбасу. А разом з професором М. М. Протодьяконовим вони розробляли проблеми гірського тиску та рудникового кріплення. Сам же М. М. Протодьяконов став засновником іншої наукової школи – в галузі гірського тиску, відносної міцності гірських порід і виявлення законів управління тиском.

Із наукового напрямку гірничої школи О. М. Терпигорева незабаром оформилася окрема наукова школа в галузі теорії і розрахунку підйомних канатів, стійкості форм та пружності рівноваги, вчення про тиск гірничих порід, сформована професором О. М. Динником (пізніше – академіком), який працював у КГІ від 1913 до 1941 р. та, за сумісництвом, в університеті, що виник у 1918 р.

У рамках цієї статті маємо обмежитися лише переліком існуючих у зазначений період наукових шкіл, як-то: проектування шахт та гірського тиску, аналітичного методу у гірничій справі (Л. В. Шевяков), гірничої механіки (М. М. Федоров), стратиграфії Донбасу (М. Й. Лебедев), рудної справи (Й. І. Танатар), регіональної мінералогії (Л. Л. Иванов), маркшейдерії (П. К. Соболевський, П. М. Леонтовський), електронної хімії і теорії каталізу гальванічних елементів (Л. В. Писаржевський). Основоположником вчення про динаміку живих організмів, на основі якого пізніше виникла біокібернетика як наука, був професор Я. І. Грдина. А наукові дослідження Е. А. Штебера, вже в радянський час розвинені академіком І. М. Губкіним, мали наслідком від-

криття ряду багатючих родовищ і горючих газів у Кримсько-Кавказькій геологічній провінції.

Перші два десятиліття ХХ ст. в історії Катеринослава – це ще й піднесення його суспільно-політичного і культурного життя, в якому далеко не останню роль відігравали викладачі та студенти КВГУ-КГІ (демонстрації, поширення прокламацій, сходки, літні вчительські курси на базі КВГУ, утворення у 1910 р. Учительського інституту, діяльність «Просвіти» тощо). Складовою частиною цієї активізації була боротьба прогресивних діячів міста, вчених, жіноцтва за розвиток освітньої справи. Кілька років вирішувалося порушене вченими питання про відкриття в Катеринославі Вищих жіночих курсів, що викликало досить помітний суспільний інтерес, адже жінки тоді мали змогу отримувати вищу освіту лише в зарубіжних країнах. Офіційно відкриття ВЖК при Гірничому інституті відбулося 15 вересня 1916 р. Серед його фундаторів були ректор КГІ М. Й. Лебедєв, професори Л. Л. Іванов, С. А. Заборовський, С. Б. Шарбе, Я. М. Должанський та ін. Фінансову підтримку ВЖК мали від купця М. С. Копилова.

В «Автобіографії» професора Л. Л. Іванова з його «Особової справи» є такі відомості: «З 1913 р. був в організаційній групі по створенню в Катеринославі Вищих жіночих курсів, а з їх відкриттям в порядку організації обіймав посаду професора по мінералогії. З перетворенням курсів на Університет Радою останнього був переобраний на ту ж посаду, в якій і перебував у перетвореному з Університету інституті народної освіти («ІНО») до жовтня 1929 р.» [1, арк. 73].

Як відомо, Катеринославські ВЖК давали вищу освіту жінкам за двома напрямками – медичним (лікарі, медсестри, фельдшери) та освітнім (вчителі). Відповідно, організаційно ВЖК складала два факультети – медичний і фізико-математичний. Цікаво, що в 1917 р. до ВЖК вже приймали не лише жінок, а й чоловіків. ВЖК дали початок Катеринославському університету та медичному інституту, діяльність яких виходить за хронологічні рамки даної статті.

Помітний на тлі загального життя міста громадський інтерес мало питання про відкриття Політехнічного інституту для отримання

мання технічної та економічної освіти людьми іудейського віросповідання. Його офіційне відкриття відбулося наприкінці 1917 р., а заняття розпочалися 1 лютого 1917 р. (у 1921 р. цей інститут був приєднаний до КГІ).

Зазначимо суттєву обставину, що стосується теми даної розвідки. У всіх навчальних закладах і наукових установах брали участь (активне «ядро» колективу) одні й ті ж діячі. Проте, поява вищого навчального закладу в Катеринославі наприкінці XIX ст. стала важливим фактором його освітнього, наукового і культурного життя у перші два десятиліття минулого століття.

Бібліографічні посилання

1. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1, спр. 1332.
2. Горнозаводской листок. – 1888–1909.
3. Отчет Екатеринославского Высшего Горного Училища за 1905 год. – Екатеринослав, 1906.
4. Отчет Екатеринославского Высшего Горного Училища за 1906 год. – Екатеринослав, 1907.
5. Отчет правления Екатеринославского Научного общества. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1.
6. Професори Національної гірничої академії України. – Д., 1999.
7. *Терпигорев А. М.* Воспоминания горного инженера / А. М. Терпигорев. – М., 1956.
8. *Швидько А. К.* Криворожский Галилей / А. К. Швидько. – Д., 2006.
9. *Швидько Г. К.* Технологія збагачення / Г. К. Швидько // Бористен. – 2008. – № 5. – С. 4–6.

Надійшла до редколегії 17.05.2013